

**ТЕМПОРАЛЬНЕ ОПОСЕРЕДКУВАННЯ ОКРЕМИХ
РЕГУЛЯТИВНИХ ТА ОХОРОННИХ ВІДНОСИН****TEMPORAL REGULATION OF INDIVIDUAL
REGULATORY AND PROTECTIVE RELATIONSHIPS**

Гуйван П.Д.,
к.ю.н., заслужений юрист України, професор

*Полтавський інститут бізнесу
Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая*

Стаття присвячена правовому аналізу часових чинників здійснення окремих регулятивних та охоронних суб'єктивних прав особи. Наголошується на принциповій відмінності строків реалізації повноважень носія у регулятивному режимі та при захисті порушеного права. Відмічена специфіка правового регулювання зобов'язань на користь третьої особи. Визначена правова характеристика та строки вчинення дій третьої особи щодо набуття прав кредитора. Вивчені особливості регулювання відносин у зв'язку зі зміною строку дії зобов'язання, як регулятивного, так і охоронного. Надані пропозиції стосовно удосконалення відповідного юридичного інструментарію.

Ключові слова: зобов'язання на користь третьої особи, зміна строку виконання, позовна давність.

Статья посвящена правовому анализу временных факторов осуществления отдельных регулятивных и охранительных субъективных прав лица. Отмечается принципиальное различие сроков реализации полномочий носителя в регулятивном режиме и при защите нарушенного права. Отмечена специфика правового регулирования обязательств в пользу третьего лица. Определена правовая характеристика и сроки совершения действий третьего лица для приобретения прав кредитора. Изучены особенности регулирования отношений в связи с изменением срока действия обязательства, как регулятивного, так и охранительного. Представлены предложения по совершенствованию соответствующего юридического инструментария.

Ключевые слова: обязательство в пользу третьего лица, изменение срока исполнения, исковая давность.

The article is devoted to the legal analysis of the time factors of the implementation of certain regulative and protective subjective rights of a person. The rule applied in civil relations is analyzed in detail – the priority of the contractual temporal regulation over the normative. At the same time, the grounds and the procedure for determining and using the criterion of reasonableness are investigated, if the validity period of the subjective right is not explicitly specified and not established by the participants in legal relations. Criticized the possibility of applying subjectivity by the judiciary in interpreting the content (including the duration) of a particular relationship. Considerable attention has also been paid to the temporal regulation of the performance of legal duties, since acts of civil legislation significantly more often do not limit the existence of subjective law, but set the time for the performance of the obligation by the debtor.

There is a fundamental difference in terms of implementation of the powers of the carrier in the regulatory regime and in the protection of the violated right. A regulative civil legal relationship is exercised subject to the proper exercise of its right by the creditor and the proper performance of his debt by the obligated person. The right of the creditor arising from such a regulatory obligation is not endowed with the property of enforcement. When there is a violation of civil law, it acquires the ability to be protected. And such protection can not be covered by mechanisms characteristic of the legal regulation of regulatory relations, even taking into account the transformations of subjective law.

The peculiarities of regulation of relations in connection with the change in the duration of the obligation, both regulatory and protective, have been studied. The change in the agreement by the participants of the deadline for the fulfillment of the obligation before the deadline does not affect the course of the long-term period, since the statute of limitations will begin only after the offense, that is, after the failure to fulfill the obligation at the final moment of the term. If, however, the parties agree to change the deadline for the execution of an already overdue debt, the legal relationship from the violated state goes back to the undisturbed state, so the protective claim of the holder of the right is terminated. The limitation period for the relevant claims is also terminated.

Proposals for the improvement of the relevant legal instruments are presented.

Key words: obligation in favor of a third party, change of the term of execution, limitation of actions.

Правовідношення є умовою руху та способом конкретизації суспільних відносин, зокрема, суб'єктного складу останніх [1, с. 522]. Це урегульоване правом та охоронюване державою суспільне відношення, учасники якого виступають носіями взаємно кореспондуючих юридичних прав та обов'язків [2, с. 479]. Якщо відношення урегульоване правом, поведінка його учасників стає взаємопов'язаною та юридично фіксованою. Правовідносини також є суспільними взаєминами, в яких завдяки наявності права (сукупності правових ознак) виражаються, виникають, змінюються та припиняють своє існування інші суспільні відносини [3, с. 33; 4, с. 127].

Дана правова позиція наразі знайшла досить широку підтримку у нашій цивілістиці [5, с. 26-27; 6, с. 151]. Правильність такого підходу, зокрема, підтверджується аналізом темпоральних чинників, притаманних суб'єктивному матеріальному праву особи. При цьому акти цивільного законодавства значно частіше не обмежують час існування суб'єктивного права, а встановлюють строки (терміни) виконання зобов'язання боржником. Скажімо, періоди виконання зобов'язань в таких цивільних угодах, як підряд, поставка, перевезення є обов'язковими суттєвими умовами, умова про період виконання зобов'язання може

міститися в договорах майнового найму, купівлі-продажу, зберігання тощо.

Регулятивне цивільно-правове правовідношення складається та реалізується за умови належного здійснення свого права управненою особою та відповідного належного виконання свого обов'язку зобов'язаною особою. Право кредитора, що витікає з такого регулятивного зобов'язання не наділене властивістю примусової реалізації, оскільки воно не супроводжується так званими приводами до позову [7, с. 215-219]. Н. С. Кузнєцова, визначаючи самостійність захисного права особи, порівнює його з іншими суб'єктивними правами, котрі можуть здійснюватися носіями на свій розсуд на засадах диспозитивності та вільного волевиявлення, позаяк для права на захист законодавцем встановлено загальний для цивільних прав режим правового регулювання [8, с. 30]. Тезу про самостійність права на захист та непов'язаність його з конкретним правом, що захищається, обстоює З. В. Ромовська [9, с. 482].

Вказана теорія є досить обґрунтованою з методологічної точки зору і заслуговує на увагу. Вона наразі найбільш повно відповідає вимогам стосовно того, що правове обґрунтування конкретних взаємин повинно бути не тільки

адекватними потребам суспільного розвитку, але й створювати певний простір і стимул до подальшого поступового розвитку регульованих відносин [10, с. 6]. Разом з тим, у темпоральному відношенні відмінності правового опосередкування регулятивних та охоронних правовідносин вивчені недостатньо, питання лише окреслене та не досліджене ретельно.

Метою статті є дослідження сутності темпоральних правил, що визначають рух та ефективність реалізації суб'єктивних повноважень особи, закладених у її регулятивних та охоронних правах.

Строк існування того чи іншого суб'єктивного права може встановлюватися як правочинами, так і законами та іншими правостановлюючими актами, зокрема, адміністративними. Виражені нормативно правила мусять бути всебічними та зрозумілими, коли поняття, поставлене в своїх межах, відокремлене від усіх суміжних, слова та вирази точні, коли вони виражають лише ті терміни, які призначені виражати, не більше, не менше [11, с. 238]. Утім, наше законодавство не завжди виважено відноситься до даного питання: детально формулюючи зміст певного повноваження особи, яке виникає за якихось обставин, воно часто залишає питання щодо тривалості даної правомочності відкритим. При цьому статті основного цивільного документа, здебільшого, дозволяють певну поведінку і описують її, але за певних виключень. Перше виключення – існування законодавчо встановленого імперативу, який встановлює порядок дій в певних ситуаціях. Тут мова іде лише про акти спеціального законодавства, які, будучи виключенням із загального правила, застосовуються для регулювання окремих нетипових цивільних відносин.

Другим виключенням є передбачена сторонами договору їхня інша поведінка, ніж це описано в диспозиції цивільної правової норми. Отже, якщо гіпотеза норми містить положення на кшталт «якщо інше не передбачене договором», пріоритет у виборі правил поведінки належить самим контрагентам, а приписи правової норми застосовуються лише за невизначеності сторін з цього питання або «за мовчазної згоди». Звісно, сторони можуть викласти зміст своїх зобов'язань в тій же редакції, що і диспозиція норми. У такому разі є сенс казати про співпадання бажання контрагентів та дозвільного положення правового акту. Сторони можуть також взагалі не врегулювати певні обов'язки, щодо яких існує законодавче врегулювання. Тоді також застосовується норма закону. Але, якщо в досліджуваній ситуації контрагенти виберуть інший механізм поведінки, ніж зазначено в законодавчому приписі, саме ця поведінка буде мати легітимний характер. Зазначене правило знаменує сучасну тенденцію у цивільних відносинах – пріоритет договірного регулювання над нормативним.

Якщо розглянути запропоновану концепцію більш широко і застосувати її до регулювання темпоральних вимірів суб'єктивного права, вдасться на правовому рівні вирішити багато проблем. Скажімо, певної визначеності набувають окремі ситуації, які донедавна віддавалися на розсуд правозастосовним органам. Отже, якщо строк дії суб'єктивного права прямо не вказаний, для обчислення строку існування чи реалізації певного суб'єктивного права мають використовуватися критерії розумності. Це зменшить значення суб'єктивного чинника, що впливає на результат розуміння та порядок застосування в часі тих чи інших законодавчих приписів. На наше переконання, відмова від нормативного напрацювання чи договірного встановлення певних темпоральних критеріїв має розглядатися як виключний захід, позаяк вона означає надання правозастосовним органам необмежених рамок судового розсуду під час вирішення даного питання. Як результат – можливий суб'єктивизм, адже досить часто суди припускаються досить тлумачення змісту (у т. ч. тривалості) конкретного правовідношення.

Майже кожне зобов'язальне правовідношення має певний строк для виконання зобов'язання боржником: він може бути визначений у договорі проміжком часу чи терміном, або невизначеним. У тому й іншому випадку цей строк має початковий і кінцевий терміни. Як неодноразово відмічалось у правовій літературі, важливою особливістю суб'єктивного матеріального права є забезпечення реальної можливості його реалізації управненою особою [12, с. 112-113; 13, с. 12]. При цьому важливо, щоб сукупність правових норм, які регулюють ті чи інші відносини, була достатньою для чіткого вираження волі законодавця.

В залежності від певних обставин, що характеризують зміст правовідношення, різні спеціальні темпоральні правові норми по-різному регулюють окремі випадки. Досить своєрідно здійснюється часове регулювання договірних відносин, коли певне зобов'язання виконується на користь третьої особи. Зокрема за договором перевезення вантажу (ст. 919 ЦК України) вантаж, не виданий одержувачеві на його вимогу протягом тридцяти днів після спливу строку його доставки, якщо більш тривалий строк не встановлений договором, транспортними кодексами (статутами), вважається втраченим. Однак, одержувач вантажу повинен прийняти вантаж, що прибув після спливу зазначених вище строків, і повернути суму, виплачену йому перевізником за втрату вантажу, якщо інше не встановлено договором, транспортними кодексами (статутами). Відповідно до умов страхового договору страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату третій особі – вигодонабувачу у разі досягнення нею певного віку чи настання іншого страхового випадку (ст. 985 ЦК України). Як прийнято вважати, третя особа, яка не є стороною договору, але на користь якої має відбутися виконання, набуває фактично самостійного права. Отже, вказана особа може вимагати виконання зобов'язання боржником, тобто набуває прав кредитора. В літературі вказана думка про те, що ці права у третьої особи можуть виникнути лише після того, як вона виявить свою згоду з умовами договору [14, с. 40-41]. З цим можна погодитися, оскільки третя особа може не приймати виконання на свою користь і зобов'язальне відношення не виникає. Це досить логічно, оскільки виконанням договору на користь третьої особи досить часто погашаються вже існуючі зобов'язання, тому справедливо припустити, що кредитор вправі не погодитися із заміною способу виконання зобов'язання. Але виникає питання: чи взагалі набирає чинності такий договір за відсутності згоди третьої особи, та в який строк має надаватися така згода і як вона повинна виявлятися?

На нашу думку, третя особа, на користь якої відбувається виконання за договором, повинна виявити свою згоду на набуття прав кредитора за встановленим угодою зобов'язанням. В іншому випадку слід кваліфікувати договір як такий, що не відбувся. Позаяк законодавець не встановлює конкретних темпоральних вимірів, тут має застосовуватися правило про розумні строки вчинення відповідної позитивної дії, яка повинна мати однозначний вияв назовні. Згода третьої особи може виражатися як активними діями (власне заява, пред'явлення вимоги до боржника і таке інше), так і, наприклад, прийняттям виконання. Саме з цього моменту кредитор набуває суб'єктивного матеріального права. І лише за таких обставин набуває визначеності відношення боржник-кредитор та повністю реалізуються можливості юридичного захисту управненої сторони. У такому разі право на позов виникає, а перебіг позовної давності починається від часу порушення боржником матеріального права кредитора.

Строк надання згоди третьої особи, на користь якої відбувається виконання відповідно до умов договору, за загальним правилом, становить проміжок часу від укладення угоди до початку виконання боржником зобов'язання. Втім, іноді ситуація виглядає дещо складніше. По-перше, третя особа може дізнатися про зміст договору пізніше

його укладення і ця обставина відтермінує таке погодження. По-друге, обов'язок виконання зобов'язання може бути покладено на боржника відразу після укладення договору. За таких обставин прострочення тягне виникнення охоронного відношення, тож мають застосовуватися загальні правила обчислення позовної давності з урахуванням особливостей даних відносин. Якщо третя особа погодилася на виконання боржником зобов'язання на її користь після того, як уже почався строк виконання такого зобов'язання відповідно до умов договору, з якого воно виникло, вона стає, як уже зазначалось, стороною такого зобов'язання з моменту надання згоди. Саме від цього часу стає можливим порушення її суб'єктивного права, позаяк без існування права не буває і відповідного його порушення будь-ким. Від цієї дати починається і перебіг позовної давності за вказаними вимогами. Отже, як доведено, перебіг строку виконання на користь третьої особи встановленого договором обов'язку може не співпадати зі строками реалізації третьою особою свого права на позов.

З іншого боку, виглядає не зовсім доцільним надавати можливість третій особі в будь-який час набувати прав кредитора, незалежно від початку перебігу строку виконання зобов'язання боржником за договором. Це може призвести до неадекватних щодо правового регулювання ситуацій. Скажімо, учасники договору обумовили виконання грошового зобов'язання за договором страхування на користь третьої особи. Відмова третьої особи від отримання виконання призводить до визнання факту, що договір не відбувся, із застосуванням відповідних правових наслідків щодо його учасників. Погодження третьої особи з виконанням зобов'язання на її користь породжує зобов'язальне відношення та можливість судового захисту прав кредитора. Тривала ж невизначеність щодо надання згоди третьою особою стосовно прийняття виконання робить невизначеними і самі договірні відносини. Тому, повторимо, що прийняття або неприйняття виконання за угодою третьою особою на свою користь має здійснитися в розумний строк. Такий строк може бути визначений, наприклад, у сім днів, якщо законом чи договором не встановлено інший. Після спливу зазначеного строку виконання вважається таким, що не прийняте третьою особою, а договір таким, що не відбувся (неукладеним).

Інше принципове питання, що стосується даної сфери відносин, полягає у можливості сторін договору, за яким виконання зобов'язання відбувається на користь третьої особи, вносити коригування до такої угоди. Фактично це означає, що сторони договору можуть змінити зміст суб'єктивного права або взагалі позбавити його третю особу. Але в такому разі, якщо зазначена третя особа вже набула прав кредитора, ці права підлягають правовому захисту, тим більше, якщо у третьої особи вже виникло право на позов у зв'язку з порушенням належного їй майнового права. Скасування в цій ситуації самого права сторонами договору означає і припинення можливості його захисту. Позовна давність припиняється. Де-факто строк існування матеріального права для третьої особи визначається учасниками договору, стороною якого вона не є. Подібні зміни сторони договору можуть вносити неодноразово. І щоразу при порушенні суб'єктивного права третьої особи починається новий перебіг позовної давності. Така ситуація не сприяє стабільності цивільних відносин.

До змісту охоронного права, яке виникає внаслідок порушення регулятивного, входить повноваження стосовно припинення правопорушення та усунення його негативних наслідків [15, с. 26]. Припинення порушення усуває можливість примусового здійснення відповідного охоронного права шляхом його реалізації в натурі, хоча залишає здатність носія права отримати компенсаційне відшкодування. Та на практиці можуть виникати ситуації, коли певна обставина, яка впливає на неможливість судового захисту, згодом відпадає. Скажімо, акт ненорма-

тивного характеру, що порушує суб'єктивні права певного кола осіб, був скасований самим видавцем, але через деякий час рішення про його скасування було відмінене ним або вищестоящим органом. За загальним правилом, позовна давність за вимогами про визнання незаконним та скасування такого акту починається з часу отримання особою відомостей про нього. Однак, протягом строку, коли акт був нечинним, пред'явлення позову не могло потягти захист права, оскільки було відсутнє його порушення. Суд повинен відмовити у задоволенні пред'явлених в цей період позовних вимог за їх безпідставністю. Коли ж оскаржуваний акт відновить свою дію, у особи, на права якої він впливає, виникне нове позовне повноваження. Не можна вважати, що в коментованій ситуації відбулося зупинення давнісного перебігу [16, с. 46-47] або його переривання. Почався новий перебіг позовної давності за новим правопорушенням.

Сказане обґрунтовується наступним. Якщо вважати, що позовна давність зупинилася на час нечинності правового акта, то необхідно дійти висновку, що ця обставина (нечинність) тимчасово перешкоджає пред'явленню позову чи судовому захистові порушеного права. Але жодної з перелічених ознак класичної (за вимогами ст. 263 ЦК України) ситуації насправді не вбачається. Відсутня очевидність тимчасовості ситуації, що є важливою складовою застосування правила про зупинення давнісного строку: рішення про скасування ненормативного акту не обов'язково може бути відмінене. Немає також жодних перешкод для пред'явлення позову та його розгляду по суті після скасування акту.

Така модель зовсім не сприяє захисту порушеного права, а, навпаки, створює передумови для зловживання з боку суб'єкта правотворення. Скажімо, вимога про визнання акту недійсним була пред'явлена на час його чинності. Дізнавшись про позов, відповідач вже під час розгляду справи по суті скасовує своє рішення, що, зрозуміло, тягне відмову у позові. Після набрання судовим рішенням законної сили він чи його керівний орган відмінюють вказане скасування, рішення знов набирає чинності, проте вже не може бути оскарженим. З огляду на зазначене коментований інструментарій нас не влаштовує. Не спрацьовує в даному випадку і механізм, характерний для правового обґрунтування та здійснення переривання позовної давності. По-перше, під час переривання немає перерви у тривалості домагання, новий перебіг починається від моменту вчинення дії, з якою пов'язане переривання. По-друге, така дія має незворотний характер. Відтак найбільш правильно є кваліфікація відновлення дії акту як нового порушення, від усвідомлення якого починається новий перебіг давності.

Взагалі, зміна за згодою учасників строку виконання зобов'язання до настання його кінцевого терміну ніяк не вплине на перебіг давнісного строку, позаяк позовна давність почнеться лише після правопорушення, тобто після невиконання обов'язку у кінцевий момент строку. Фактично в такому випадку відбувається зміна умов регулятивного відношення щодо часу виконання. Якщо ж сторони погоджуються змінити строк виконання вже простроченого обов'язку, спостерігаємо дещо іншу картину. Позовна давність за вимогою з прострочення починається після такого правопорушення. У разі, коли сторони протягом її перебігу домовляються про перенесення строку виконання на майбутній період, вони фактично усувають існуюче порушення і припиняють порушений стан суб'єктивного права. Правовідношення з порушеного стану знову переходить до непорушеного, відтак охоронне позовне повноваження носія права припиняється. Припиняється і перебіг позовної давності за відповідними вимогами. Повторимо, давність припиняється у зв'язку з припиненням порушення, а не закінчується. У разі невиконання обов'язку боржником у новий обумовлений строк

настає нове порушення того ж суб'єктивного права, що тягне початок нового давнісного перебігу.

Таким чином, відстрочення часу виконання охоронного зобов'язання де-факто перетворює його в чергове регулятивне. Перебіг тривалості охоронного відношення, що почалося, припиняється. Адже санкція може застосовуватися у випадку невиконання регулятивного обов'язку, а він перенесений на інший період. Отже, черговий позовний строк почнеться після невиконання зобов'язання у новий строк [17, с. 46].

На практиці часто зустрічаються ситуації, коли кредитор у разі невиконання обов'язку боржником вправі реалізувати надане йому законом право щодо односторонньої відмови або зміни зобов'язання. Скажімо, згідно зі ст. 665 ЦК України, покупець у разі відмови продавця передати проданий товар вправі відмовитися від договору купівлі-продажу. Такі ж повноваження надані замовнику у разі неналежності підрядника (ст. 849 ЦК України). Якщо в такій ситуації покупець чи замовник здійснили попередню оплату, розірвання договору фактично зводиться до вимоги про повернення отриманих коштів. Але такий обов'язок не входить до змісту відповідного договору, він є новим і виникає лише з моменту заявлення про це кредитором. Відомо нам судово-практика РФ в таких випадках схильється до того, що перебіг позовної давності має обчислюватися з моменту звернення позивача про повернення коштів, оскільки до цього на відповідачеві лежав інший обов'язок, який він не виконав [18]. Що вбачається правильним. До цього лише слід додати, що в описаній ситуації для виникнення регулятивного зобов'язання щодо повернення коштів потрібен певний фактичний склад (сукупність юридичних фактів в певній послідовності) – отримання попередньої оплати товару продавцем, прострочення ним товарного обов'язку, пред'явлення вимоги покупця про повернення грошей. В такому разі грошове зобов'язання, в якому боржником буде продавець, почнеться від отримання вимоги і триватиме сім днів [19, с. 118].

З викладеного вище можемо зробити певні висновки. На законодавчому рівні слід приділити більше уваги питанням правового регулювання зобов'язань на користь третьої особи, зокрема у темпоральному відношенні. Пропонується нормативно запровадити певні критерії визначення розумного строку для прийняття третьою особою прав кредитора за зобов'язанням на її користь. Реалізація вказаної пропозиції суттєво вплине на існуючий стан відносин суб'єктів за подібними договорами на користь третьої особи. Усталена практика свідчить, що суб'єктивне матеріальне право виникає у третьої особи після укладення договору на її користь. Право вважається порушеним, а позовна давність починає свій перебіг від укладення угоди, а якщо строк виконання зобов'язання віддалений від часу її укладання, то – після закінчення строку такого виконання. Видається також доцільним на законодавчому рівні встановити правило, коли визнання третьою особою виконання зобов'язання на її користь позбавляє контрагентів за договором можливості скасовувати чи змінювати зміст прав, наданих ними вказаній особі.

Необхідно також досягти більшої конкретики у нормативному регулюванні відносин, пов'язаних із реалізацією охоронного оперативного повноваження особи на відмову від зобов'язання чи зміну зобов'язання. Подібні повноваження, у разі порушення суб'єктивного матеріального права, мають здійснюватися ефективно, аби досягти очікуваного результату. З цієї метою мають бути встановлені конкретні часові координати для вчинення відповідних охоронно-правових дій. Зокрема, пропонується ч. 2 ст. 693 ЦК України викласти у наступній редакції: «Якщо продавець, який одержав суму попередньої оплати товару, не передав товар у встановлений строк, покупець має право замість вимоги про передання оплаченого товару пред'явити вимогу про повернення суми попередньої оплати. Покупець повинен виконати дане грошове зобов'язання у строк, визначений у частині 2 статті 530 цього Кодексу. Прострочення даного обов'язку тягне встановлену законодавством відповідальність».

ЛІТЕРАТУРА

1. Иоффе О. С. Гражданское право. Избранные труды / О. С. Иоффе. – М. : Статут, 2000. – 777 с.
2. Теория государства и права : Учебник / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малька. – М. : Юрист, 1997. – 642 с.
3. Bierling E. R. Zur Kritik der juristischen Gndbegriffe / E. R. Bierling. – Gotha, 1877–1883. – Т. II. – 364 p.
4. Рабинович П. М. Основы заглавной теории права та держави / П. М. Рабинович. – К. : Атіка, 1999. – 236 с.
5. Слипченко С. А. Гражданское и семейное право : учебное пособие / С. А. Слипченко, О. И. Смотров, В. А. Кройтор. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Х. : Эспада, 2006. – 336 с.
6. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав / Е. В. Вавилин. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 360 с.
7. Васильковский Е. В. Учебник гражданского права / Е. В. Васильковский. – М., 1917. – 266 с.
8. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / А. С. Довгерт, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та ін. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К., 2004. – 928 с.
9. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина / З. В. Ромовська. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.
10. Красавчиков О. А. Дальнейшая кодификация советского гражданского законодательства / О. А. Красавчиков // Гражданское право и способы его защиты. – 1974. – Вып. 33. – С. 5–14.
11. Сперанский М. М. Основания российского права / М. М. Сперанский // Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 231–243.
12. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – М. : Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1998. – 353 с.
13. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
14. Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность / И. Б. Новицкий. – М. : Госюриздат, 1954. – 247 с.
15. Елисейкин П. Ф. Охранительные нормы (понятие, виды, структура) / П. Ф. Елисейкин / В кн. : Защита субъективных прав и советское гражданское судопроизводство / Под ред. П. Ф. Елисейкина. – Ярославль, 1977. – 148 с.
16. Розенберг М. Г. Исковая давность в международном коммерческом обороте : практика применения / М. Г. Розенберг. – М. : Статут, 1999. – 144 с.
17. Фролов Ю. Некоторые проблемы применения сроков исковой давности, их отличие от иных сроков в гражданском праве / Ю. Фролов, Г. Фролова // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 10. – С. 45–47.
18. Дело № 518/1996, Арбитражная практика за 1998 г. – С. 168–170.
19. Гуйван П. Д. Строки (терміни) виникнення, здійснення та захисту прав у зобов'язаннях, пов'язаних із попередньою оплатою товару / П. Д. Гуйван // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 4. – С. 115–124.